

UMBERTO
EKO
ISTORIJA
MITSKIH
ZEMALJA

S italijanskog preveli

Mirela Radosavljević i Aleksandar Levi

SADRŽAJ

Predgovor	7
1 Ravna Zemlja i antipodi	11
2 Biblijski krajevi	38
3 Homerovi krajevi i sedam svetskih čuda	65
4 Istočnjačka čudesna, od Aleksandra do prezvitera Jovana	97
5 Zemaljski raj, Ostrva blaženih i Eldorado	145
6 Atlantida, Mu i Lemurija	182
7 Poslednja Tula i Hiperboreja	223
8 Seobe Grala	248
9 Alamut, Starac sa Planine i asasini	279
10 Zemlja Dembelija	289
11 Utopijska ostrva	305
12 Solomonova ostrva i Južna zemlja	326
13 Unutrašnjost Zemlje, polarni mit i Agarta	345
14 Otkriće Ren le Šatoa	409
15 Mesta iz književnosti i njihova istinitost	431
Dodaci	463

P R E D G O V O R

Guliver dolazi na leteće ostrvo Laputu, ilustracija u: Džonatan Swift, *Guliverova putovanja*, Lajpcig, oko 1910.

Ova knjiga posvećena je mitskim zemljama i krajevima: zemljama i krajevima zato što je katkad reč o pravim pravcatim kontinentima, poput Atlantide, a katkad opet o zemljama i tvrđavama, kao i (što je slučaj sa ulicom Bejker Šerloka Holmsa) o stanovima.

Postoji mnoštvo rečnika imaginarnih i izmišljenih mesta, a najpotpuniji je izvrsni *The Dictionary of Imaginery Places (Rečnik imaginarnih mesta)* Alberta Mangela i Đanija Gvadalupija, ali se ovde nećemo baviti „konstruisanim“ mestima, jer tada bismo morali tu da uvrstimo i kuću *Gospođe Bovari*, Fejginovu jazbinu iz *Olivera Tvista*, ili tvrđavu Bastijani iz Bucatijeve *Tatarske pustinje*. Reč je o mestima iz literature, za kojima zaneseni čitaoci ponekad tragaju, ali bez većeg uspeha. Drugde je reč o literarnim mestima koja su pisci opisali nadahnuti stvarnim mestima, gde čitaoci nastoje da otkriju tragove iz svojih omiljenih knjiga, kao što ljubitelji *Uliksa* 16. juna svake godine pokušavaju da prepoznaju kuću Leopolda Bluma u Ekls stritu u Dablinu, posećuju kulu Martelo, koja je sada pretvorena u Džojsov muzej, ili se trude da u izvesnoj apoteci pribave isto onakav komad sapuna s limunom kakav je Leopold Blum kupio 1904. godine.

Dešava se čak i da se takva mesta iz literature poklapaju sa stvarnim mestima, poput kuće od peščanika Nera Vulfa na Menhetnu. Međutim, nas ovde zanimaju zemlje i krajevi koji su, danas ili u prošlosti, pobuđivali maštu i stvarali utopije i iluzije, i to zato što su mnogi zaista poverovali da negde postoje ili da su postojali.

Pošto smo to razjasnili, preostaje još mnoštvo specifičnih razlika koje treba imati u vidu. Postoje mitovi o zemljama koje

zasigurno više ne postoje, ali nije isključeno da su u pradavna vremena postojale, kao što je slučaj s Atlantidom, čije su poslednje tragove nastojali da pronađu i mnogi trezveni umovi. Ima zemalja o kojima govori sijaset legendi, i veliko je pitanje da li su ikada (makar i u davнини) postojale, poput Šambale, kojoj neki pridaju i potpuno duhovno značenje, a ima i onih koje su nesumnjivo plod pripovedačke mašte, kakva je Šangri-La, ali zato neprestano niču njihove imitacije za naivne turiste. Ima zemalja čije postojanje potkrepljuju jedino biblijski izvori, poput Zemaljskog raja ili zemlje kraljice od Sabe, a ipak su mnogi, uključujući i Kristifora Kolumba, upravo podstaknuti verovanjem u njih, krenuli na put i otkrili zemlje koje zbilja postoje. Ima zemalja koje su stvorene nekim lažnim dokumentom, poput Kraljevstva prezvitera Jovana, koje je, uprkos tome, podstaklo putnike da krstare Azijom i Afrikom. Ima, na kraju, i zemalja koje i dan-danas zaista postoje, iako katkad samo kao ruševine, ali je oko njih ispletena čitava mitologija, poput Alamuta, nad kojim lebdi senka legende o asasinima, ili Glastonberija, koji se odavno vezuje za mit o Gralu, ili Ren le Šatoa i Žizora, koji su ušli u legendu zahvaljujući nedavnim komercijalnim izmišljotinama.

Ukratko, mitske zemlje i krajevi su raznovrsni, a samo im je jedno svojstvo zajedničko: bilo da vode poreklo od drevnih legendi, koje su nastale u pradavnim vremenima, bilo da su plod novijih maštanja, menjali su tok istorije i stvarali verovanja.

Ova knjiga bavi se upravo realnošću takvih iluzija.

RAVNA ZEMLJA I ANTIPODI

Karta u obliku slova T,
iz knjige *La Fleur des
Histoires*, 1459–1463;
Pariz, Narodna biblioteka
Francuske

U različitim mitologijama Zemlja poprima poetične oblike, često antropomorfne, poput grčke Gee. Prema jednoj istočnjačkoj legendi Zemlja se, navodno, nalazi na leđima kita kog podupire bik stojeći na steni, a stena leži u prašini ispod koje niko ne zna šta se nalazi, osim možda velikog mora beskonačnosti. U drugim verzijama, Zemlja stoji na leđima kornjače.

RAVNA ZEMLJA Kada su ljudi u antici počeli „naučno“ da razmišljaju o obliku Zemlje, bilo je sasvim realno da dođu do zaključka da ona ima oblik diska. Za Homera je taj disk okružen okeanom i prekriven nebeskim kalotama, a sudeći po sačuvanim tragovima o mišljenju predsokratovaca, katkad nepreciznim i protivrečnim, u zavisnosti od toga ko je o njihovim mišljenjima svedočio, Tales je smatrao da je Zemlja ravan disk, Anaksimandar da je u obliku cilindra, a Anaksimenes je govorio o ravnoj površi, uokvirenoj okeanom, koja pluta na nečemu nalik na jastuk sačinjen od zgusnutog vazduha.

Čini se da je tek Parmenid naslutio njen loptast oblik, a Pitagora je smatrao da je okrugla, ali iz mističnih i matematičkih razloga. Međutim, potonja dokazivanja da je Zemlja okrugla temelje se na empirijskim posmatranjima, što se može videti u Platonovim i Aristotelovim spisima.

U loptast oblik Zemlje i dalje su sumnjali Demokrit i Epikur, dok Lukrecije poriče postojanje njenog suprotnog kraja – antipoda, ali uopšteno govoreći, ceo potonji antički svet više ne dovodi u sumnju loptasti oblik Zemlje. Da je Zemlja okrugla, znao je, razume se, i Ptolomej, inače ne bi mogao da je izdela na podnevkve i trista šezdeset stepeni, a znao je i Eratosten, koji je u III veku p. n. e. izraču-

nao obim Zemlje sa sasvim zadovoljavajućom približnom tačnošću, posmatrajući sunčeve zrake koji su na dan letnje dugodnevce pod različitim uglom osvetljavali površinu vode u bunaru u Aleksandriji i Sijeni (današnjem Asuanu), a znajući rastojanje između ta dva grada.

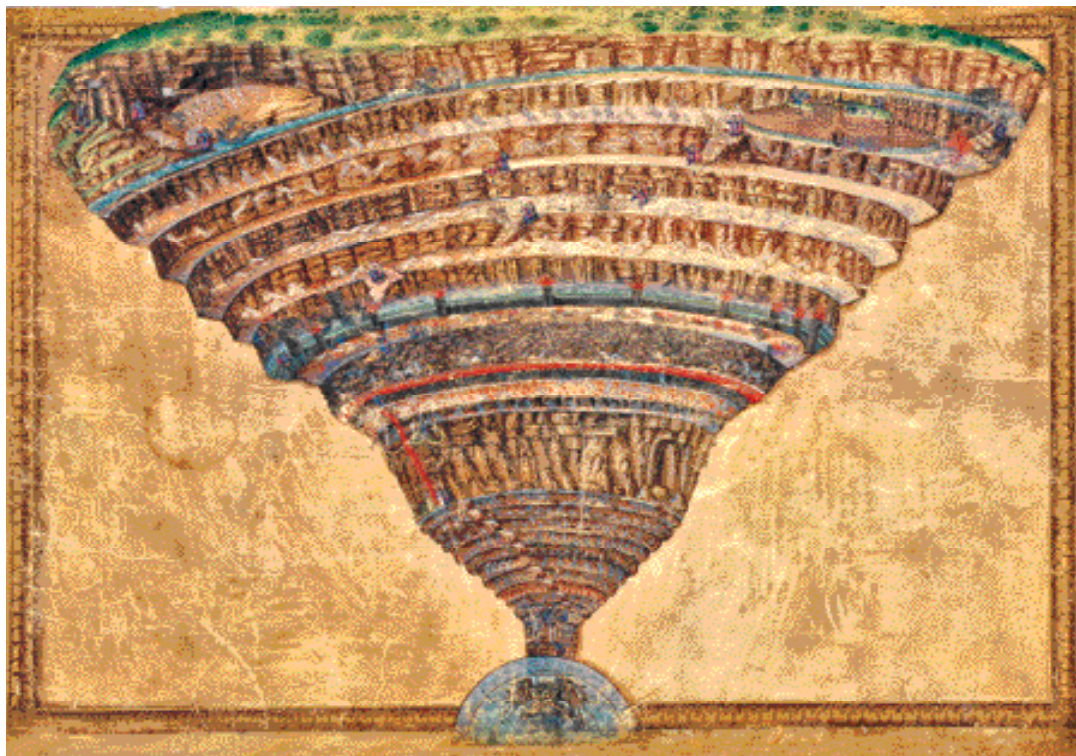
Uprkos mnogim legendama, koje i danas kruže po internetu, svi učenici ljudi u srednjem veku znali su da Zemlja ima oblik lopte. I učenik prvog razreda gimnazije, saznajući da Dante ulazi u pakleni levak na jednu stranu, a izlazi iz njega na suprotnu, i posmatra nepoznate zvezde u podnožju planine, koja je čistilište, lako može zaključiti da to znači da je pesnik zasigurno znao da je Zemlja okrugla. To isto ubeđenje delili su i Origen i Ambrozije Aleksandrijski, Albert Veliki i Toma Akvinski, Rodžer Bejkon i Johanes de Sakrobosko, tek da navedemo nekolicinu.

U VII veku Isidor Seviljski (koji svakako nije pisao uzornim naučnim stilom) izračunao je da je dužina ekvatora osamdeset hiljada stadija. Ko se bavi problemom dužine polutara, očigledno već zna i veruje da je Zemlja okrugla. Između ostalog, Isidorova procena, premda približna, ne razlikuje se mnogo od stvarne dužine.

A zašto je onda tako dugo vladalo uverenje, a ponegde vlada i danas, čak i kod autora veoma ozbiljnih knjiga o istoriji nauke, da se ranohrišćanski svet udaljio od grčke astronomije i vratio se ideji o Zemlji kao ravnoj ploči?

Pokušajte da izvršite jedan eksperiment: zapitajte neku obrazovanu osobu šta je Kristifor Kolumbo hteo da dokaže iznoseći svoju nameru da, ploveći na zapad, stigne do Istoka, a šta su učenici Salamantinci tvrdoglavo poricali. U većini slučajeva odgovoriće vam da je Kolumbo tvrdio da je Zemlja okrugla, dok su učenici iz Salamanke tvrdili da je ravna ploča i da će se njegove tri karavele, posle kraće plovidbe, sunovratiti u kosmički bezdan.

Svetovnim misliocima u XIX veku smetalo je što se različite verske doktrine opiru teoriji evolucije, pa su celokupnoj hrišćanskoj (patrološkoj i sholastičkoj) misli pripisali zamisao o Zemlji kao ravnoj ploči. Namera im je bila da dokažu da crkve greše kada je reč o obliku Zemlje, te da su jednako u zabludi kada je reč i o poreklu živih vrsta. Stoga su iskoristili činjenicu što se Laktancije,

Sandro Botičeli, *Karta pakla*, ilustracija u *Božanstvenoj komediji*, oko 1480; Vatikan, Vatikanska apostolska biblioteka

hrišćanski mislilac iz IV veka (u spisu *Božanske pouke*), pošto se u Bibliji kosmos opisuje po ugledu na kovčeg – dakle, četvrtastog je oblika – suprotstavio antičkim teorijama o okrugloj Zemlji, i zato nije mogao da prihvati zamisao da postoji antipod, na kojem bi ljudi morali da hodaju glave okrenute nadole.

Naposletku, otkrili su da je Kozma Indikoplov, vizantijski geograf iz VI veka, u svom delu *Hrišćanska topografija*, takođe imajući na umu biblijski kovčeg, tvrdio kako je kosmos pravougaonog oblika, s lukom koji stoji iznad ravne Zemljine površi. Po Kozminoj zamisli, mi taj lučni deo ne vidimo zato što ga zaklanja *stereorama*, odnosno veo zvezdanog neba.

Ispod neba se prostire *ekumena*, odnosno cela Zemlja koju nastanjujemo, koja pluta na okeanu i neprekidno ali neprimetno strmo raste u pravcu severozapada, gde se uzdiže toliko visoka planina da naše oko ne može da je sagleda, a njen vrh se stapa s oblacima. Sunce, koje pokreću anđeli – zaduženi i za zemljotrese, kiše

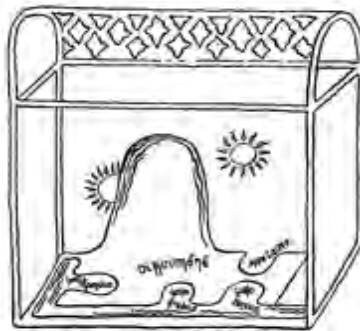
i sve druge atmosferske pojave – ujutro se od istoka kreće ka jugu, ispred planine, i obasjava svet, a uveče se kreće ka zapadu i nestaje iza planine. Mesec i zvezde imaju suprotan ciklus kretanja.

Kako je pokazao Džefri Barton Rasel (1991), u mnogim uglednim istorijama astronomije, koje se i dalje izučavaju u školama, tvrdi se da se za Ptolomejeve knjige nije znalo tokom celog srednjeg veka (što je istorijski netačno) i da je Kozmina teorija predstavljala vladajuće mišljenje sve do otkrića Amerike. Ali za Kozmin spis, napisan na starogrčkom (jeziku koji su u hrišćanskom srednjovekovlju poznavali tek malobrojni prevodioci koje je zanimala Aristotelova filozofija) na Zapadu je objavljen tek 1706, a na engleskom jeziku štampan tek 1897. godine. Nijedan srednjovekovni autor nije znao za to delo.

Kako je neko mogao da tvrdi da su ljudi u srednjem veku smatrali da je Zemlja ravna ploča?

U rukopisima Isidora Seviljskog (koji je ipak, kao što smo videli, spominjao ekvator) pojavljuje se takozvana karta u obliku slova T, gde gornji deo predstavlja Aziju, koja se uzvisila jer se u njoj, prema legendi, nalazi Zemaljski raj, vodoravna crta na jednoj strani predstavlja Crno more, a na drugoj Nil, dok uspravna predstavlja Sredozemlje, tako da leva četvrtina kruga predstavlja Evropu, a desna Afriku. Celu Zemlju okružuje veliki okeanski pojas.

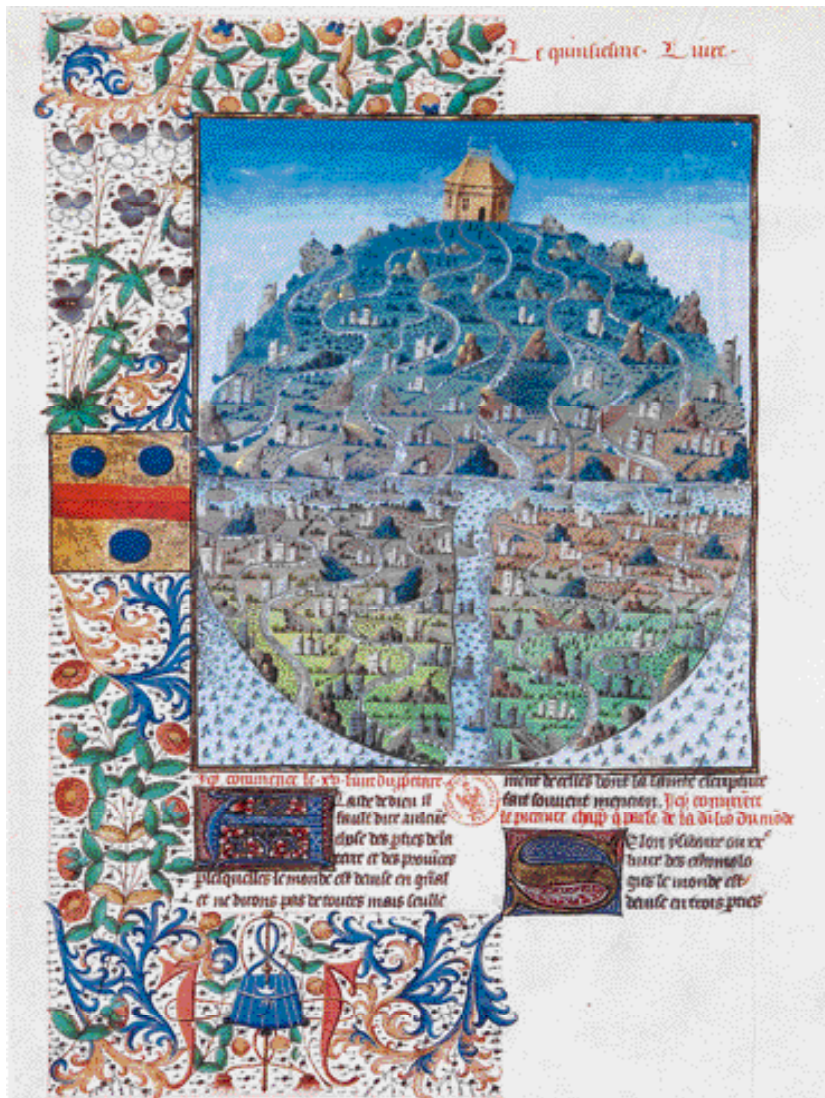
Utisak da se Zemlja smatra okruglom ostavljaju i karte koje se pojavljuju u Beatusovim komentarima *Otkrovenja Jovanovog* – spisu koji je nastao u VIII veku u španskom manastiru Lijebane i koji su u narednim vekovima ilustrovali mozarapski minijaturisti – imao je velikog uticaja na umetnost u romaničkim opatijama i gotičkim katedralama, a po uzoru na njega nastali su i bezbrojni drugi rukopisi ukrašeni minijaturama. Kako je moguće da su ljudi, koji su verovali da je Zemlja okrugla, izrađivali karte na kojima vidimo ravnu Zemlju? Odmah se može odgovoriti da mi to i

Prikaz kosmosa u obliku kovčega, iz *Hrišćanske topografije* Kozme Indikoplova

Ilustracija na str. 15:
Karta u obliku slova T,
Bartolomej Engleski, *O*
svojevima stvari, 1372.

Na narednim stranama,
tj. 16 i 17: Karta sveta, iz
Apokalipse iz San Severa,
1086; Pariz, Narodna
biblioteka Francuske

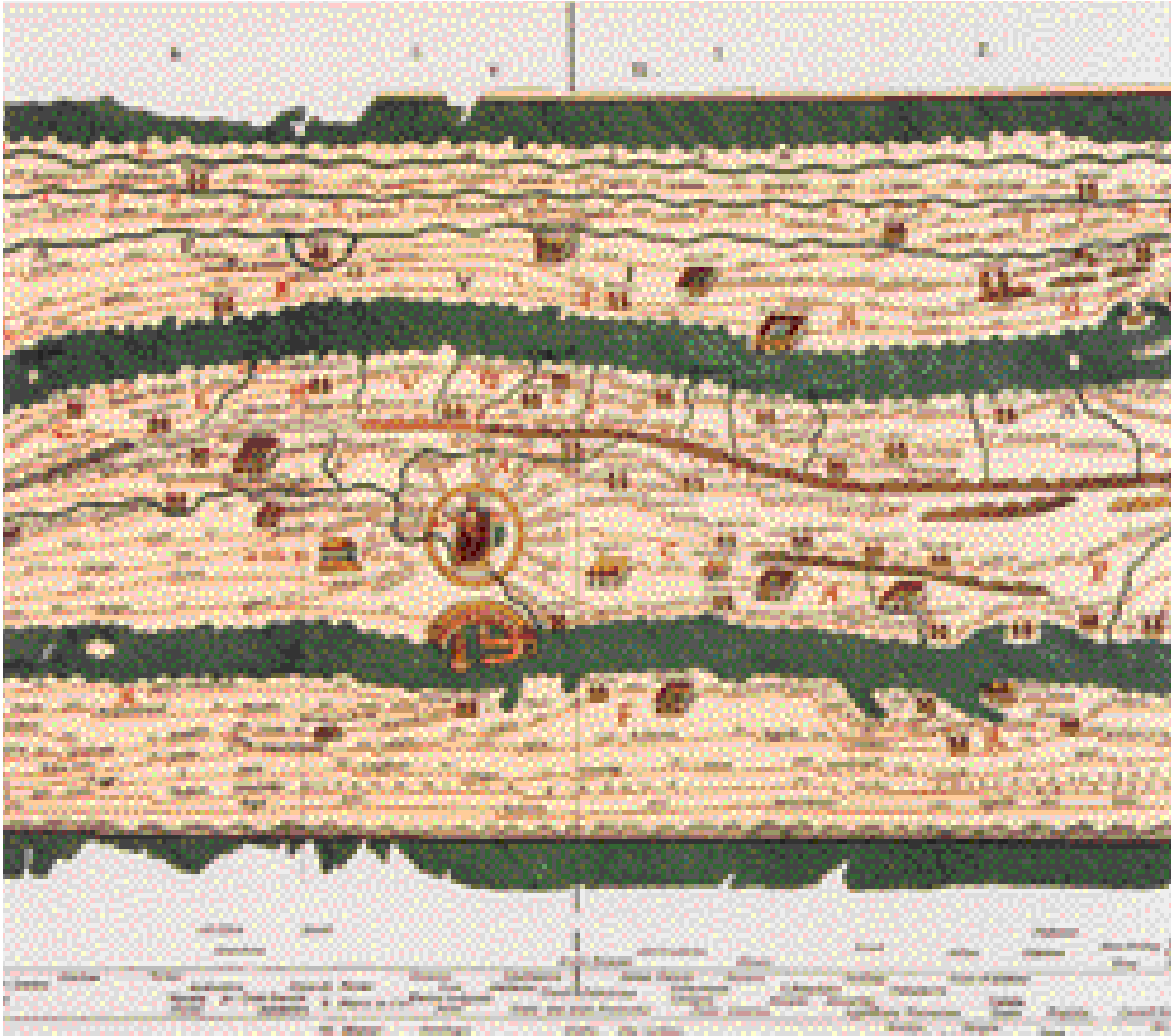

dan-danas radimo. Prigovor da ove mape prikazuju ravnu Zemlju bio bi kao da prigovaramo što je ona u našim današnjim atlasima jednako tako prikazana. Ovde je reč o neveštoj i tada uobičajenoj kartografskoj projekciji.

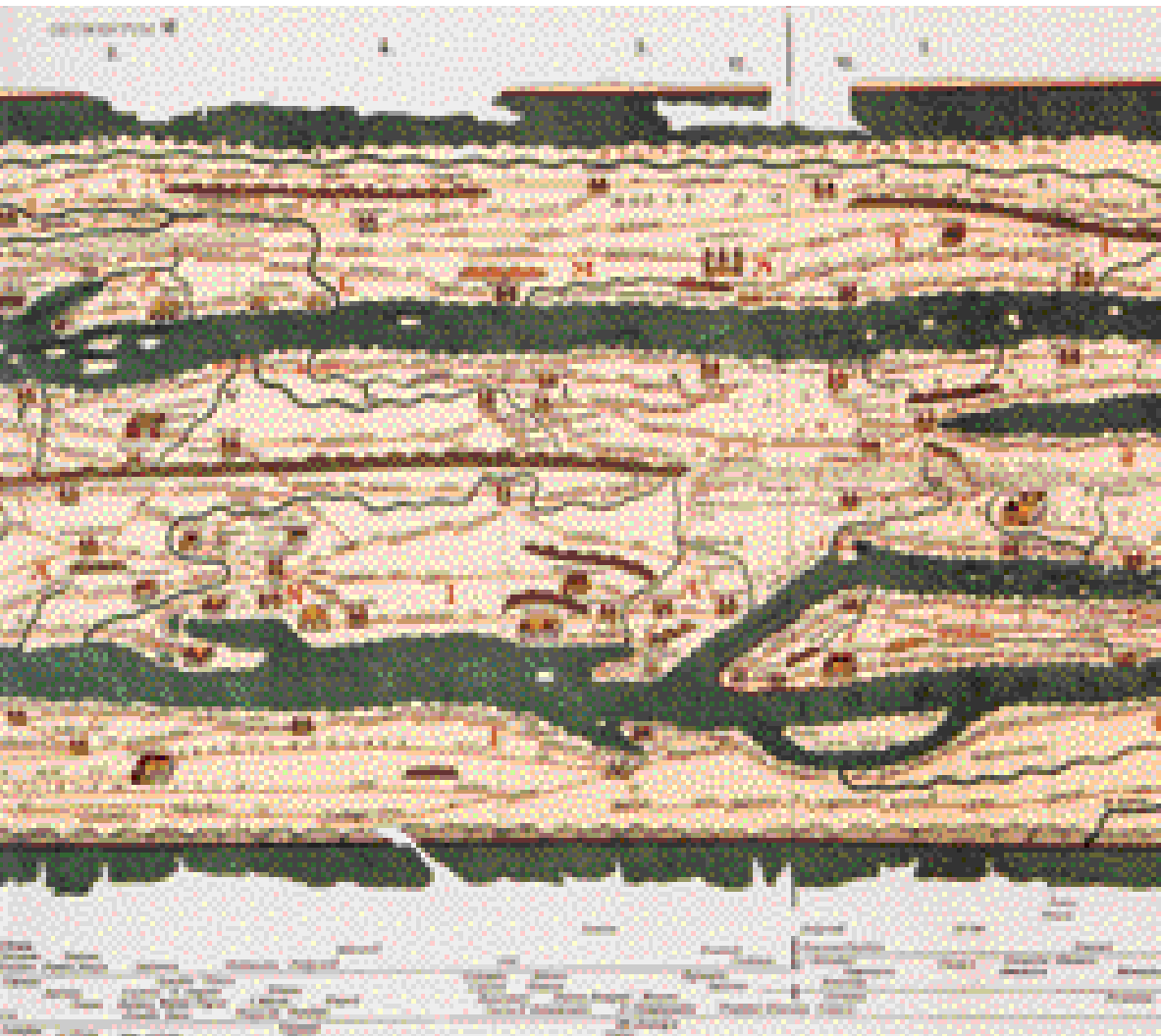
Ipak, treba da imamo u vidu i druge činioce. Prvenstveno ono na šta nam ukazuje Sveti Avgustin, znajući uveliko za raspravu o kosmosu u obliku kovčega, koju je otpočeo Laktancije, ali istovremeno poznajući i antičke mislioce koji su smatrali da je

Zemlja loptasta. Avgustin zaključuje kako ne treba da dozvolimo da nas biblijski opis kovčega općini, jer, kao što znamo, Sveto pismo često nam se obraća kroz metafore, a Zemlja možda jeste okrugla. No, bilo da je okrugla ili ne, to znanje neće spasti našu dušu, te to pitanje možemo da zanemarimo. To ne znači, premda nam je često tako predstavljano, da astronomija u srednjem veku nije postojala. Tokom XII i XIII veka prevedeni su Ptolomejev *Almagest* i Aristotelov spis *O nebu*. Kao što svi znamo, jedan od predmeta koji su se izučavali u srednjovekovnim školama, u okviru

Detalj *Pojtingerove table*,
kopija iz XIII veka

kvadrivijuma, bila je astronomija, a *Traktat o zemaljskoj kugli* Johanesa de Sakroboska, koji se temelji na Ptolomejevom učenju, napisan je u XIII veku, i u potonjih nekoliko vekova predstavljao je neprikosnoveni autoritet.

Međutim, srednji vek je bio razdoblje velikih putovanja, premda su putevi bili razoreni, a valjalo je proći kroz prašume i prebroditi morske hridi, uzdajući se u umešnost kakvog ondašnjeg pomorskog kapetana, tako da nije bilo moguće da se iscrtaju valjane geografske karte. One su bile tek smernice, poput uputstava u vodiču za

Karta, štampar Lukas Brandis, u *Rudimentum novitiorum*, Libek, 1475; Oksford, Biblioteka Orijel koledža

hodočasnike koji danas idu u Santjago de Kompostelu, i kazivale su otprilike ovo: „Ako želite da iz Rima odete u Jerusalim, krenite na jug i usput se raspitujte.“ Sada pokušajte da zamislite kartu železničkih linija, kakva postoji u voznom redu. Na osnovu tog niza čvorova, potpuno razumljivog onome ko iz Milana hoće da stigne u Livorno (i da sazna da mora da ide preko Đenove), niko ne bi mogao da nasluti tačan oblik Italije. Tačan oblik Italije i ne zanima onoga ko želi da putuje vozom. Stari Rimljani izgradili su čitav niz puteva koji su povezivali sve gradove njima poznatog sveta, a evo kako su te puteve predstavili na karti koju su izradili, koja je dobila naziv *Pojtingerova tabla*, po Pojtingeru, koji ju je pronašao mnogo kasnije, u XV veku. Gornji deo predstavlja Evropu, a donji Afriku, baš kao na železničkoj putnoj karti.

Na ovoj karti mogu da se vide putevi, odakle polaze i dokle stižu, dok se oblik Evrope, Sredozemlja i Afrike i ne naslućuje. Rimljani su, razume se, sasvim sigurno raspolagali i znatno preciznijim